

Hoe leefden gewone Amsterdammers?

KLEIOGESPREK MET ERIKA KUIJPERS

Op 8 juni j.l. ontving historica Erika Kuijpers voor haar proefschrift *Migrantenstad. Immigratie en sociale verhoudingen in zeventiende-eeuws Amsterdam* de Keetje Hodhsonprijs, een aanmoedigingsprijs ter bekroning van oorspronkelijk onderzoek op het gebied van geesteswetenschappen. Ze werd bekroond voor het zichtbaar maken van een groep die uitermate moeilijk te traceren was en omdat de dissertatie aanknopingspunten biedt de huidige discussie over migranten te verdiepen. *Migrantenstad* is een uitstekend leesbare studie. Voor Kleio voldoende aanleiding voor een gesprek met de gelauwerde historica.

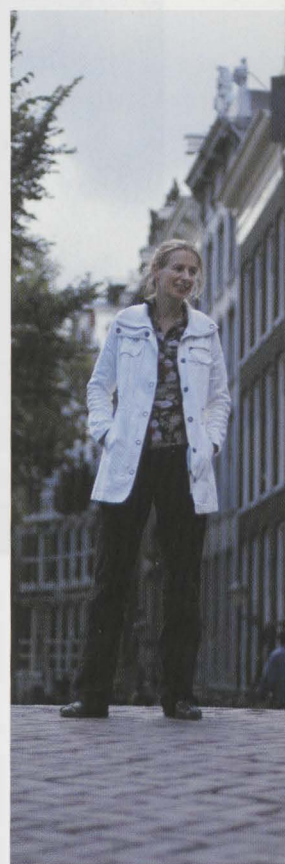
Wat was je drijfveer voor dit onderzoek?

'Amsterdam groeide eind zestiende en begin zeventiende eeuw in hoog tempo van een provinciestad uit tot de derde stad van Europa na Londen en Parijs. Deze groei, van ongeveer 30.000 inwoners naar 200.000 was volledig te danken aan immigratie. Enkele honderdduizenden migranten uit het oosten en zuiden van de Nederlanden, uit het Duitse Rijk en de kustgebieden van Scandinavië vestigden zich in de stad. In de eerste helft van de zeventiende eeuw was naar schatting de helft van alle inwoners van Amsterdam geboren in het buitenland. Tegenwoordig is dat maar dertig procent. De bejaarden in 1650 leefden in een metropool die in niets meer leek op de provincieplaats waar ze in opgroeiden.

Ik wilde graag weten hoe het was, het leven van gewone Amsterdammers, en dat van die duizenden en duizenden migranten die er hun geluk kwamen beproeven. Hoe komt het dat we in de bronnen zo weinig vinden over maatschappelijke conflicten? Waarom leverde de vestiging en integratie van al die mensen kennelijk zo weinig problemen op?

Was het thema 'immigranten in Amsterdam' nog niet voldoende uitputtend onderzocht?

'Eerdere studies naar migranten in Amsterdam gingen over specifieke beroepsgroepen of geloofsgemeenschappen. Er zijn studies over de Portugees-Joodse gemeenschap en de Franse Hugenoten, over Antwerpse kooplieden, over de Vlaamse textielarbeiders die

Erika Kuijpers, *Migrantenstad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17e eeuw Amsterdam* (uitg. Verloren, Hilversum 2005), 447 blz., € 29,-.

Voor informatie over de Keetje Hodhsonprijs en de Koninklijke Hollandse Maatschappij der Wetenschappen: www.hollmij.nl/prijzen.php

naar het Noorden trokken ten tijde van de Opstand, enzovoort. Dit zijn ook de groepen die ons het meest hebben nagelaten: beroemde namen, synagogen en Waalse instituties, culturele monumenten, maar ook testamenten en familiearchieven, geschilderde portretten en egodocumenten. Descartes was zo'n immigrant, net als Spinoza en Vondel.

Maar tegenover één zo'n beroemdheid waren er duizend, misschien wel tienduizend anonieme sjouwers, havenarbeiders, dienstmeisjes en zeelieden. Van de migranten van buiten de Republiek kwam het grootste deel (50 tot 60 procent) uit het Noordwesten van het Duitse Rijk. In de jaren 1630-1640 kwam ook de migratie uit de Scandinavische kustgebieden op gang. In de tweede helft van de zeventiende eeuw was 20 procent tot een kwart van de buitenlandse migranten afkomstig uit Noorwegen, Zweden en Denemarken. Deze mensen waren de gastarbeiders van de zeventiende eeuw. Het economisch succes van de stad was ook aan hen te danken. Maar in de geschiedschrijving was aan hen nog vrijwel geen aandacht besteed.

Daar heb ik dus wat aan gedaan. Maar wat mijn boek ook onderscheidt van veel migratiestudies is: ik wilde geen statisch groepsportret van die migranten maken, maar vooral beschrijven wat die massale immigratie betekende voor de sociale verhoudingen in Amsterdam. Het is een boek over schaalvergroting, over de opkomst van het kapitalisme en over groeiende sociale ongelijkheid.

Hoe belangrijk zijn die ondertrouwgegevens die je gebruikt, en hoe lastig zijn dit soort bronnen te interpreteren?

'Er was in de zeventiende eeuw geen burgerlijke stand. Er waren doop- en begraafregisters, maar het komen en gaan van mensen werd op geen enkele manier geregistreerd. De Amsterdamse ondertrouwakten zijn uniek omdat ze vrijwel compleet zijn van 1578 tot 1815 en van iedere bruid en bruidegom vermelden waar ze zijn geboren. Je moet je alleen wel realiseren dat de mensen die trouwen niet helemaal representatief zijn voor de bevolking als geheel. Uit mijn onderzoek blijkt dat bepaalde migrantengroepen minder trouwden dan de geboren Amsterdammers en mensen uit Holland. Ik heb geprobeerd lidmaten van de lutherse kerk in Amsterdam, grotendeels van Duitse en Scandinavische herkomst, terug te vinden in de ondertrouwakten, maar de overlap tussen die twee registers is klein. Er was natuurlijk een deel dat al gehuwd was op het moment van vestiging en er waren migranten die slechts een aantal jaar in de stad verbleven en terugkeerden naar

het land van herkomst om daar een gezin te stichten. Maar het had ook te maken met hun kansen op de huwelijksmarkt. Dat gold met name voor Duitse en Scandinavische vrouwen. Er leefden in Amsterdam veel meer vrouwen dan mannen, een groot deel van de vrouwen bleef daarom alleenstaand of weduwe. Amsterdamse burgerdochters waren een aantrekkelijke partner voor immigranten omdat wie met hen trouwde vanzelf en gratis burger werd van de stad.'

Indisch lek

Vanwaar dat vrouwenoverschot?

'In vroegmoderne steden leefden altijd meer vrouwen dan mannen omdat het werk van veel mannen fysiek zwaar, ongezond of gevaarlijk was. Met name het overlijdensrisico van zeelieden was nogal groot. Van de mannen die gingen varen met de VOC kwam maar een derde terug. In de historische demografie wordt dat ook wel eens het 'Indisch lek' genoemd.'

'Appel en perenverkoopster' van Caspar Luyken uit een serie tekeningen van straatventers. Collectie Amsterdams Historisch Museum.

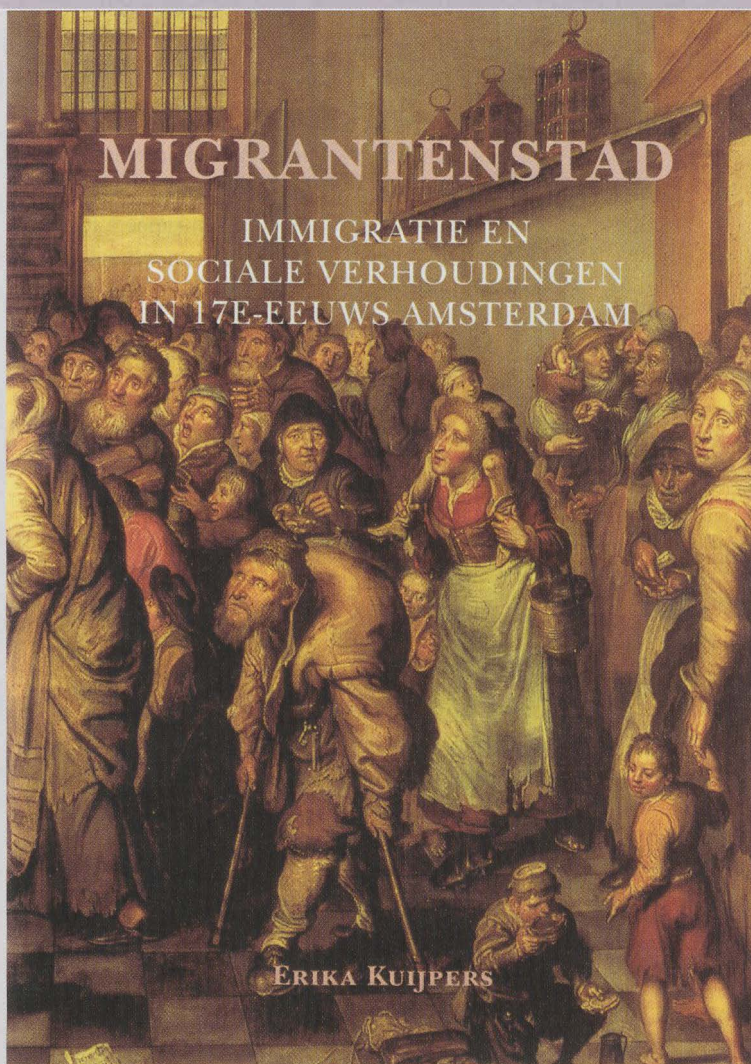

Het poorterschap verleende voorrechten, zoals recht op bedeling; leidde dit niet tot grootschalige misbruiken?
 'Het burgerschap was ook een voorwaarde om lid te kunnen worden van een gilde. En gildenlidmaatschap was weer verplicht als je zelfstandig een ambacht wilde uitoefenen. Je kreeg het burgerschap als je vader burger was, als je trouwde met een burger of je kon het kopen. De prijs steeg in de eerste helft van de zeventiende eeuw. In 1650 kostte het inmiddels vijftig gulden. Eenvoudige arbeiders of ambachtslieden in loondienst verdienden maar 200 gulden, maximaal 300 gulden per jaar. Voor hen was dat een smak geld. Het deel van de stadsbevolking dat het burgerschap bezat nam daarom af door de omvangrijke migratie. Toch wilden ook arme migranten het wel heel graag hebben en als het binnen hun bereik lag hadden ze het geld er ook voor over. Ik ontdekte dat in de latere zeventiende eeuw steeds meer zeelieden het burgerschap kochten. Zeelieden hoefden geen lid te worden van een gilde. Blijkbaar ging het hun om de sociale zekerheid die er aan burgers werd geboden. Met name de zorg voor burgerwezen was goed geregeld. De regenten van het burgerweeshuis klaagden dan ook dat veel vreemdelingen burger werden 'om des buiks wille'.

Hoe vonden die migranten hun huwelijkspartners?
 'Duitse mannen en vrouwen trouwden vaak met Nederlanders. Taal vormde nauwelijks een barrière. Veel migranten spraken een Nederduits dialect dat sterk verwant was aan het Nederlands. Alleen Scandinavische migranten verkozen vaak een partner uit het land van herkomst. Ik denk dat de taal een barrière zal zijn geweest, daarbij waren ze overwegend luthers, maar de belangrijkste reden is misschien wel de zeer zwakke maatschappelijke status van deze mensen. Ze waren ongeletterd, bezitloos en slaagde er nauwelijks in door te dringen tot de middengroepen. Meer dan 80 procent van de Noorse mannen die trouwden was varensgezel. Tja, wie in Amsterdam wilde daar nou mee trouwen? De migratie uit het Duitse Rijk was veel heterogener. Ambachtslieden en kooplieden die een goed bestaan opbouwden in Amsterdam zullen ook in sociaal opzicht beter zijn geïntegreerd.'

Waarom deed je juist veldonderzoek naar migranten uit Nord-Friesland?

'Nord-Friesland, het westelijk kustgebied van Sleeswijk-Holstein, was één van die regio's waar heel veel migranten vandaan kwamen. Mannen, vrouwen, rijk en arm, geschoold en totaal ongeletterd. De archieven zijn

daar redelijk goed georganiseerd en net zoals bij ons zijn de Friezen er trots op de eigen geschiedenis. Er is een bloeiende lokale geschiedschrijving, er zijn lange reeksen publicaties en tijdschriften over de Nordfriesse geschiedenis, je hebt het Nordfriisk Instituut in Bredstedt met een uitgebreide bibliotheek. Dat is heel praktisch als je snel wilt inwerken.'

Demografisch afvoerputje

Hoe kon je hun spoor tot in Amsterdam volgen?

'Ik heb geprobeerd Nordfriesse lidmaten van de lutherse kerk in Amsterdam daar in de doopregisters en andere bronnen terug te vinden. Ik wilde graag weten wat hun sociale achtergrond was, en hun mogelijke motieven voor migratie. Maar het bleek te moeilijk om mensen te identificeren. Dat komt vooral door de namen. Gewone mensen hadden nog geen familienamen, maar alleen patroniemen, de voornaam van hun vader als achternaam: Corneliszoon, Dirkszoon, enzovoort. Het gevolg is dat er teveel mensen met dezelfde naam rondliepen. Als je met heel veel moeite iemand had opgespoord, wist je eigenlijk nog niets. De naam van de vader, met heel veel geluk diens beroep... De meeste migranten

waren arm, en arme mensen laten weinig sporen na in de geschiedenis. Maar ik heb door me grondig te verdiepen in de geschiedenis van een kleinere regio wel veel meer kunnen vertellen over algemene sociaal-economische achtergronden van die emigratie. Er was oorlog, er waren grote overstromingen, het ging slecht met de economie, de armoede was groot. Het armenkantoor in het stadje Husum verstrekke reisgeld aan de bedeeden om de boot naar Holland te kunnen nemen. In de Hollandse steden was werk. Heel cynisch zou je kunnen zeggen dat Amsterdam, met name de haven en de VOC, het demografisch afvoerputje van Noordwest Europa was.'

Was Amsterdam tolerant en toegankelijk voor vreemdelingen?

'Het antwoord is: ja en nee. Voor wie het nodige kapitaal had en wat kon, bood Amsterdam de kans om een goed bestaan op te bouwen. Maar veel migranten waren bezitloos en vertrokken om te overleven. In Amsterdam was er werk, onderdak en in uiterste nood een aalmoes. Maar overleven is nog lang geen inburgering. De meeste migranten hadden niet de mogelijkheid om burger te worden, een goede baan te vinden of zich zelfstandig te vestigen. Zij deden loonarbeid in de grotendeels niet in gilden georganiseerde nijverheid, diensten- en transportsector. In Amsterdam sterk groeiende sectoren. Zij waren zeelieden, sjouwers, havenarbeiders en dienstmeisjes, of ze werkten in de textiel, suiker of tabaksindustrie, in brouwerijen en op de lijnbanen. Daarnaast waren migranten te vinden in gildenberoepen met een laag aanzien en slechte verdiensten, zoals schoenlappen en kleermaken. Ten slotte zijn ze te vinden in betere ambachten zoals de bakkers en de droogscheerders, maar dan blijken ze vooral als knecht in loondienst te werken. Het ideale traject van leerling naar gezel tot meester werd vaak niet afgelegd. Zij bleven definitief loonafhankelijk.'

Twee Amsterdammen

'Op de Amsterdamse arbeidsmarkt was aan het eind van de zeventiende eeuw een tweedeling te zien tussen de betere, geschoolde banen die waren ingebed in een stelsel dat sociale zekerheid bood, en het losvaste werk dat misschien wel goed betaald werd, maar wel ten prooi was aan de grillen van de markt. Dat had zijn weerslag in de hele samenleving. Ik probeer in mijn boek te laten zien dat er eigenlijk twee Amsterdammen waren. Een Amsterdam dat we kennen uit de bronnen waarin de elite en middengroepen van gevestigde burgers het hoogste woord hebben. En een Amsterdam van

een groeiende onderklasse die daarin eigenlijk helemaal niet voorkomt.'

Was Amsterdam uniek, of had je studie net zo goed over Delft of Haarlem kunnen gaan?

'Amsterdam was de enige echt grote stad in Nederland. Op de tweede plaats kwam Leiden, dat had op het hoogtepunt 80.000 inwoners maar liep in de tweede helft van de zeventiende eeuw weer leeg door de crisis in de textiel. En dan kwam er weer een hele tijd niets en dan had je Haarlem en Delft enzo. De migratiestromen die Amsterdam kreeg te verwerken waren navenant groot. Bijzonder aan Amsterdam was de grote vraag naar arbeid en het veranderende karakter van die arbeidsmarkt. Ook in andere Hollandse steden was vergeleken met de rest van Europa heel veel werkgelegenheid in loondienst in de textiel, brouwerijen en andere nijverheden. Maar Amsterdam had ook nog eens die haven met alles wat daar bij kwam: het sjouwen en slepen, de logistiek van een gigantische stapelmarkt, de lijnbanen, kuiperijen, pek en teerketels, scheepsbeschuithakkerijen, en de zeevaart zelf natuurlijk. Er was ook een heel grote dienstensector waar vrouwen in werkten. In kleinere steden liep er toch minder van dat losse volk rond. Daar waren meer mensen lid van een gilde of ze woonden bij hun meester. Ik denk daarom dat Amsterdam ook met andere, nieuwe problemen te kampen kreeg. Er was veel seizoenswerkloosheid, meer bedelarij en armoede, meer vondelingen en verlaten kinderen, overbevolking, grotere anonimiteit. Dit stelde de sociale instellingen wel voor problemen. In een stad als Delft kenden de diakenen hun armen misschien nog allemaal van gezicht en wie weet bij naam. In Amsterdam was dat onmogelijk. Geen wonder dat ze zich dan ook zo opwonden over allerlei vormen van fraude en misbruik, oneerlijkheid, moreel verval enzovoort.'

Bij de verschijning van het boek was er veel aandacht van de media. De burgemeester van Amsterdam kwam naar de boekpresentatie. 'Het onderwerp van mijn studie is dan ook actueel. Journalisten wilden steevast horen wat we uit het verleden kunnen leren voor nu.' Daar zijn de lezers van Kleio wellicht ook benieuwd naar. Erika Kuijpers:

'Ik doe mijn best mijn conclusies uit te leggen voor een groter publiek, maar ik denk dat het belang van mijn onderzoek groter is voor onze kennis van de zeventiende eeuw en de veranderingen die toen plaatsvonden, dan voor het begrip van migrantenvraagstukken nu. Mijn boek is de weerslag van ambachtelijk

bronnenonderzoek dat nieuwe gegevens probeert aan het licht te brengen en juist de geschiedenis probeert te nuanceren. Die nieuwe gegevens zijn voor de buitenwereld niet allemaal even spectaculair, en moeilijk op waarde te schatten. Ik heb bijvoorbeeld heel veel werk gestoken in het reconstrueren van de sociale positie van Duitse bakkersknechts en droogscheerders, maar de resultaten daarvan krijgen pas betekenis als je ze kunt plaatsen in een grote ontwikkeling van de opkomst van het kapitalisme en veranderende arbeidsrelaties. Dat grotere verband is weer niet meer zo eenvoudig in een paar sweeping statements uit te leggen voor een microfoon.'

Je wilt ervoor waken het verleden te zien door de bril van het heden?

'Ik zou zeventiende-eeuws Amsterdam in geen geval willen voorstellen als de ideale multiculturele samenleving. Amsterdam was voor die tijd een heel tolerante en vreedzame stad. Maar het was ook een samenleving met heel grote sociale ongelijkheid. De leefomstandigheden van een groot deel van de bevolking zouden voor ons onacceptabel zijn. In de zeventiende eeuw was de integratie van nieuwkomers in de samenleving geen onderwerp van politieke of maatschappelijke discussie. Armoede of werkloosheid werden niet als een maatschappelijk probleem beschouwd waar de overheid structureel wat aan moest doen. Hooguit deed de overheid wat aan de overlast door bedelarij, het achterlaten van vondelingen of een onrechtmatige verdeling van de aalmoezen. Woningnood was geen item, wel het ontstaan van nieuwe (sloppen)wijken buiten de muren, want dat maakte de stad slecht verdedigbaar ten tijde van oorlog. De maatschappelijk ongewenste effecten van massale immigratie werden waar nodig met repressieve methoden tegengegaan.

Een belangrijk verschil is ook dat wij tegenwoordig vinden dat iedereen gelijk is en gelijke rechten en kansen moet hebben. Dat zijn ideeën uit de Franse Revolutie. In de zeventiende eeuw was de grote sociale ongelijkheid een min of meer geaccepteerd gegeven. Ik vermoed ook bij de onderklasse zelf. Er was nog nauwelijks klassenbewustzijn, geen gevoel van onrechtvaardigheid. Men schikte zich in het lot en hoopte op een meer gelukkige bestemming in het hiernamaals.

Er zijn meer grote verschillen. Ook nu zie je dat migranten vaak zijn oververtegenwoordigd in werk dat laagdrempelig is omdat je er weinig scholing, of startkapitaal in de breedste zin van het woord voor nodig hebt. De groepen met de zwakste sociaal-economische positie integreren het langzaamst. Een belangrijk

verschil in de zeventiende eeuw was dat Amsterdam in die periode een veel grotere arbeidsmarkt had voor laaggeschoold werk. Een gezonde Westfaalse dienstmeid of boerenknecht, al wisten zij hun naam niet te spellen, ze konden in Amsterdam vrij snel aan het werk. De grachten werden met de hand gegraven. De stoepen moesten geschrobd, de pannen geschuurd. In de havens wemelde het van de sjouwers en slepers die je zo van de straat kon plukken. Tegenwoordig moeten mensen met een laag opleidingsniveau proberen te integreren in een kenniseconomie. Bijna voor al het werk moet je nu goed Nederlands spreken en diploma's hebben.'

Migratie: van alle tijden

'Maar als je thuis bent in de zeventiende eeuw, zie je ook hoe modern Amsterdam was, dat er ontwikkelingen in gang waren gezet die doorgaan tot vandaag. Wat mijn onderzoek ook laat zien is dat migratie van alle tijden is en hoort bij grote steden. Zonder migranten was er geen Amsterdam geweest. Soms wordt er in de media gedaan alsof we met volkomen nieuwe, moderne ontwikkelingen te maken hebben. Wie kijkt naar de geschiedenis kan dat onmiddellijk relativeren. Migratie naar grote steden is normaal. Wat we tegenwoordig meemaken stelt eigenlijk niet zoveel voor.'

Bedelaar van Jan George van Vliet uit een serie prenten getiteld "by 't geeue bestaet ins leeue" 1632. Collectie Amsterdams Historisch Museum.